

О. Н. КРОВА

**Пізньопалеолітична стоянка
поблизу с. Куйбишеве в Приазов'ї**

Перші знахідки палеолітичного часу у Північно-Східному Приазов'ї виявили ще в 30-і роки В. І. Громов та В. А. Хохловкіна у відслоненнях Азовського узбережжя¹. В басейні р. Кринки поблизу м. Амвросіївка В. М. Євсєєв, а згодом І. Г. Підоплічко, провели у довоєнні роки перші, невеликі за обсягом, розкопки Амвросіївської стоянки та костига бізонів². Ці роботи, перервані Великою Вітчизняною війною, продовжили П. Й. Борисковський та І. Г. Підоплічко в кінці 40—на початку 50-х років³. П. Й. Борисковський відкрив на цій території кілька палеолітичних місцезнаходжень та кременьобробних майстерень⁴. Більш інтенсивними стають дослідження палеоліту в Північно-Східному Приазов'ї з кінця 50-х років, коли І. С. Каменецький, Г. І. Горєцький, М. Д. Праслов та М. Д. Гвоздовер тут відкрили та дослідили цілий ряд ранньопалеолітичних⁵ і пізньопалеолітичних пам'яток, таких, як Чулек I, Югіно II, Кам'яні балки I, II⁶, Муралівка⁷, Золотівка⁸, сконцентровані в східній частині регіону. Більш західна його частина, а саме ділянка між ріками Міус та Берда досі залишалася майже не дослідженою, якщо не рахувати кілька невеликих пізньопалеолітичних колекцій, представлених зборами на поверхні, таких, як Калка⁹, Гнутово, Піщевик¹⁰ та Єланчик*.

У 1972 р. під час розвідки на чолі з автором у цьому районі відкрили кілька нових пізньопалеолітичних місцезнаходжень. Одне з них поблизу с. Федорівка (уроч. Скеля) на р. Каратиш (притока р. Берди), інші — в районі с. Куйбишеве (колишнє Янісоль) на р. Кальчик (притока р. Калки) у Володарському р-ні Донецької обл.¹¹⁻¹² У 1977 р. проводили розвідкове шурфування пунктів Куйбишеве-3 і 4 (стоянка Янісоль) та відкрили пункт Куйбишеве-5. Продовжили дослідження стоянки Янісоль у 1978 р. (заклали розкоп та ряд шурфів), у 1979 р. завершили розкопки стоянки та відкрили місцезнаходження Куйбишеве-6 та 7¹³.

Територія, де розміщені місцезнаходження, які тут буде охарактеризовано, в геоморфологічному відношенні є східною частиною Приазовської височини, що співпадає з приазовською частиною Українського кристалічного щита. Для неї характерний розчленований рельєф, останці кристалічних порід, вузькі річки з асиметричними берегами та лесові четвертинні поклади¹⁴.

Стоянка Янісоль (Куйбишеве-4) — основне з п'яти місцезнаходжень на р. Кальчик, розташоване на східній околиці села на правому високому березі р. Кальчик, на пологому схилі мису, утвореного річкою та глибокою древньою балкою (рис. 1, 2). В цій балці є джерело питної води, що, очевидно, діяло і в час існування стоянки. Мис, де розташована стоянка, знаходиться на висоті 20 м по відношенню до жовтневого рівня води в річці. Поверхня його задернована, але подекуди порізана неглибокими сучасними рівчачками, промитими сточними водами, де гумус змитий майже повністю і на поверхню виступають плями жовтувато-бурого суглинку. Саме на таких плямах на поверхні

* Колекція зберігається у шкільному музеї СШ № 1 м. Новоазовська Донецької області.

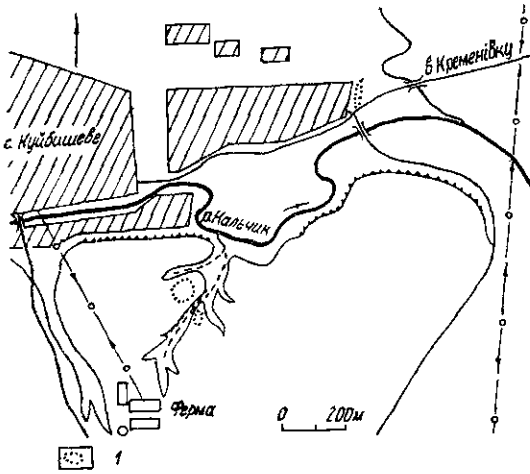

Рис. 1. План розташування пізньопалеолітичних місцезнаходжень поблизу с. Куйбишева:
1 — місцезнаходження

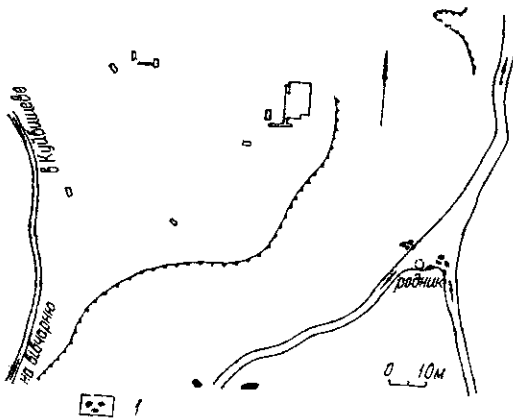

Рис. 2. Стоянка Янісоль. План розташування розкопу, траншей та шурфів:
1 — вихід скальних порід.

траплялись знахідки кремневих виробів. Розкрита площа становить $80/60 \text{ м}^2$ — розкоп, 20 м^2 траншеї та шурфи (рис. 2).

У межах квадратів 5 і 6 як в розрізі (рис. 3), так і частково в плані (рис. 4) простежено западину до 51 м глибини з нерівними бортами, що звужувались донизу від 1,3 до 0,35 м. Вона порушила пальовий суглинок, заповнена була бурувато-пальовим суглинком, на дні — прошарок відсортованої гранітної щєбінки в 1—2 см товщиною.

Культурні залишки представлені виробами з кременю та невеликою кількістю дрібних фрагментів трубчастих кісток, залягали по всій товщині (40—50 см) бурувато-пального суглинку, зокрема і в западині, подекуди — в гумусі. Верхні знахідки покриті патиною блакитного відтінку, нижні — без неї.

Основне місце концентрації культурних решток являло собою неправильної форми овал ($8 \times 5 \text{ м}$), витягнутий з південного заходу на північний схід. Очевидно, частина культурних залишків, що залягала у верхній частині бурувато-пального суглинку, знаходилася у порушеному стані, частина

збереглася в стані *in situ* (непатиновані кремені, що залягали в нижній частині того ж самого прошарку). Западина — древня вимоїна, що порушила деяку частину культурного шару. Це свідчить про те, що на стані культурного шару значною мірою відбилися результати делювіаль-

Стратиграфія по східній стінці розкопу по лінії L—N (рис. 3):

Гумус сучасний	0—0,25 м
Суглинок бурувато-пальовий грудкуватої структури з рідкою білоглазкою	0,25—0,75 м
Суглинок пальовий неоднорідної структури з гранітним щєбнем та шматками граніту	0,75—1,48 м
Суглинок попелясто-сірий пілуватий з розводами темно-сірого кольору; тягнеться нерівною уривчастою смугою (похований ґрунт?)	1,48—1,62 м
Суглинок пальовий з домішкою піску та гранітної щєбінки; трапляються шматки граніту	1,62—2,50 м

них процесів. Вироби з кременю, знайдені у верхній частині суглинку і частково в гумусі, не відрізняються від тих, що знайшли вище, ні по якості кременю, ні по техніці розколювання, ні по типології знарядь. Тобто у нас немає підстав вважати комплекс знахідок неодно-

рідним. Стратиграфічні спостереження дають можливість зробити висновок, що період мешкання стоянки, очевидно, співпадає з періодом початку формування бурувато-пального суглинку, тобто, мабуть, відповідає заключній порі плейстоцену.

Дві траншеї та кілька шурфів (№ 4, 5, 8, 9), закладених на південь та південний захід від розкопу, вище по схилу мису (рис. 2), дали незначну кількість знахідок. Стратиграфія шурфів ідентична стратиграфії розкопу, тільки вище по схилу товщина прошарку гумусу зростає (в шурфі 5 — до 0,5 м). Знахідки трапились у двох шурфах: у шурфі № 4 — шість виробів з кременю в гумусі та бурувато-пальному суглинку, в шурфі № 5 — один відщеп у гумусі.

Таким чином, результати шурфування ділянки мису, розташованої вище від основного розкопу, дають підставу гадати, що знахідки з основного розкопу не було змито зверху, а вони в основному залишилися на місці мешкання.

Три шурфи та одну траншею (5 м × 0,5 м) заклали в 42 м на захід від південно-західного краю розкопу, в тому місці, де на поверхні та в неглибоких вимойнах трапились оброблені кремені (рис. 2). Стратиграфія шурфів також ідентична стратиграфії розкопу. Знахідки дали шурф № 3 (4 кремені) та траншея III (23 виробів з кременю), які по техніко-типологічним даним не відрізняються від тих що трапились у розкопі. Очевидно, це периферійна дільниця стоянки. Зважаючи на невелику кількість знахідок, вирішено було недоцільним закладати тут розкоп.

Загальна кількість виробів з кременю стоянки становить 2235 екз. За сировину правив крейдианний кремій високої якості світло- та темносірого (аж до чорного) відтінків. Невисокий відсоток нуклеусів (разом з фрагментами — 3,6%), їх спрацьованість, незначна доля первинних сколів та досить численна категорія виробів із вторинною обробкою (9,6%) характерні для стоянок, віддалених від покладів сировини, що відповідає дійсності — у цій частині Приазов'я крейдианих відслонень та покладів кременю немає.

Зважаючи на співвідношення категорій кремневих виробів (табл. 1) та їх загальний вигляд, техніку розколювання стоянки можна характеризувати як призматичну з явною тенденцією до мікролітизації.

Нуклеуси невеликі за розмірами (до 5 см довжиною), за формою близькі до призматичних та конічних, одно- та двоплощинні зі скошеними площинами сколювання (рис. 5, 4—9). Два нуклеуси двоплощинні з перпендикулярним напрямком сколювання (рис. 5, 6, 9). Три досить спрацьовані (рис. 5, 4, 5, 8), один має сліди утилізації — скребкову ретуш (рис. 5, 8). В колекції представлені також сколи підправки площин нуклеусів (рис. 5, 1, 2, 3) та нуклевидні уламки.

В групі заготовок (61,1% від загальної кількості кременю) пластини переважають над відщепами. Серед відщепів переважають вироби середніх розмірів (від 1,5 до 3 см) та дрібні (від 1 до 1,5 см), серед пластин більшість вузьких пластинок (від 0,8 до 1,5 см шириною). Майже 1/5 частину їх становлять мікропластинки (до 0,8 см шириною).

До відходів виробництва, що становлять 25,7%, віднесено лусочки (288 екз.), уламки (251 екз.) та різцеві «крайові» сколи (32 екз.).

Вироби із слідами вторинної обробки (216 екз.) виготовлені переважно на пластинках (57,8%). Досить високу пропорцію становлять

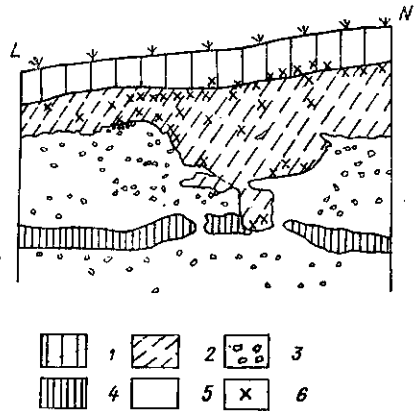

Рис. 3. Стоянка Янісоль. Стратиграфічний розріз:
1—5 — геологічні нашарування; 6 — вироби з кременю.

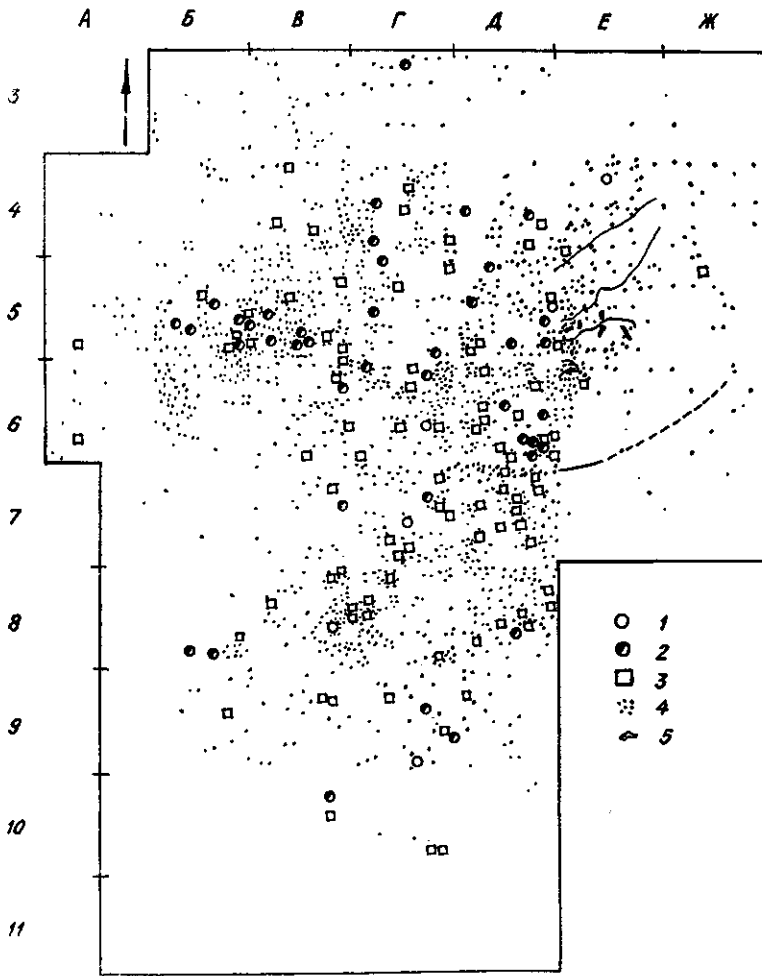

Рис. 4. Стоянка Яńис'оль. План розташування культурних решток у розкопї:

1 — нуклеус; 2 — фрагмент нуклеусу; 3 — вирїб із вторинною обробкою; 4 — відщепи, пластинки, уламки, лусочки; 5 — фрагменти кісток.

вироби на мікропластинках (24%), решта виготовлена на відщепах та уламках (20,3%).

Із прийомів вторинної обробки найбільш характерна для цього комплексу ретуш, менше — різцевий скол. Ретуш здебільшого наносилась на край виробу зі спинки, іноді — з черевця, підправляючи головним чином базальну частину (рис. 10). Ретуш трапляється крута, напівкрута та загострююча¹⁵.

Охарактеризуємо вироби із вторинною обробкою (табл. 2). Скребки становлять незначну їх частину — 4 екз. Усі вони кінцеві, два — на масивних пластинках (рис. 6, 7; 7, 11), один — на ребристому сколі (рис. 6, 9), один — на сколі підправки базальної частини конічного нуклеусу (рис. 6, 8). Три вироби мають досить високий профіль (рис. 6, 8, 9; 7, 11). Два є комбінованими знаряддями — скребки-різці (рис. 6, 9; 7, 11).

Значну долю серед виробів із вторинною обробкою становлять різці (26 екз.). Вони представлені різними типами, серед яких переважають кутові на ребристих сколах (рис. 7, 12, 14) та нуклевидних уламках (рис. 7, 17, 19), різці на кути зламанї пластинки (рис. 7, 1, 2, 6), серединні (рис. 7, 4, 5, 8, 9) та серединно-кутові на відщепах і масивних сколах (рис. 7, 3, 7, 10). Три різці — бокові на масивних пластинках (рис. 7, 13, 15), два — атипові на масивних сколах (рис. 7, 16, 18).

Показники техніки розколювання кременю стоянки Янісоль

Назва виробу	Кількість	%
Нуклеуси та їх фрагменти	83	3,6
нуклеуси	6	
нуклевидні уламки	4	
сколи підправки площин нуклеусів	61	
сколи базальної частини нуклеусів	3	
ребристі сколи	9	
Заготовки	1365	61,1
відщепи	655	
пластини	557	
мікропластинки	153	
Вироби із слідами вторинної обробки	216	9,6
на відщепах	39	
на пластинах	120	
на мікропластинках	52	
на ребристих сколах та уламках	5	
Відходи виробництва	571	25,7
лусочки	288	
різцеві сколи	32	
уламки	251	
Всього	2235	100

В окрему групу виділили ножі з ретушованим обушком — 4 вироби: два на пластинах (рис. 6, 6, 13) та два на відщепах (рис. 6, 10, 11). Один з них має протилежну ретуш на кінці (рис. 6, 11).

Вістря на пластинках та мікропластинках становлять найчисленнішу групу (35 екз.). Вони представлені цілими екземплярами, фрагментами ретушованих пластинок, які за певними ознаками можна вважати фрагментами того чи іншого типу вістер. Привертає увагу група виробів з гостроскошеним кінцем та специфічною підправкою ретушню, в способі нанесення якої можна простежити певну систему. Це вістря на вузьких пластинках (0,8—1,5 см) та мікропластинках, що мають асиметрично розташовану крайову підправку крутою ретушню (рис. 8, 19, 26, 28, 30, 32). Ретуш нанесено таким чином, що коли права сторона ретушована в центральній частині пластинки, скошуючи кінець її під гострим кутом, то ліва — в дорсальній, або навпаки. Ретуш у вентральній частині, як правило, наносилась зі спинки, іноді — частково зрізуючи край пластинки, у дорсальній — як зі спинки, так і з черевця. Ці вістря у загальних рисах нагадують вістря типу «граветт», але серед них немає жодного, яке б повністю відповідало основним ознакам цього типу¹⁶, усі вони атипові. Оскільки вістер такої форми немає в колекціях жодної з відомих пам'яток півдня Європейської частини ССРСР, ми будемо називати їх вістрями янісольського типу.

До описаного вище типу виробів можна віднести також фрагменти вістер, що мають ті чи інші ознаки, характерні для янісольського типу. Це асиметрично ретушовані фрагменти пластинок, в яких не зберігся самий кінчик вістря (рис. 8, 18, 20, 24, 25, 27), фрагменти з однією частково ретушованою стороною, що має скіс під гострим кутом (рис. 8, 18, 23), фрагменти кінчиків вістер зі скошеною ретушню однією стороною (рис. 8, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11). Можливо, що якась частина фрагментів пластинок та мікропластинок з ретушованою базою (як зі спинки — 8 екз., так і з черевця — 16 екз., рис. 10) також є фрагментами вістер янісольського типу. Але для цього недостатньо підстав, тому їх виділили в окрему категорію виробів із вторинною обробкою — фрагменти пластинок з ретушованою базою (табл. 2).

Двома екземплярами представлений ще один тип вістер — із тупоскошеним кінцем (рис. 8, 14, 15). По характеру оформлення ретушню

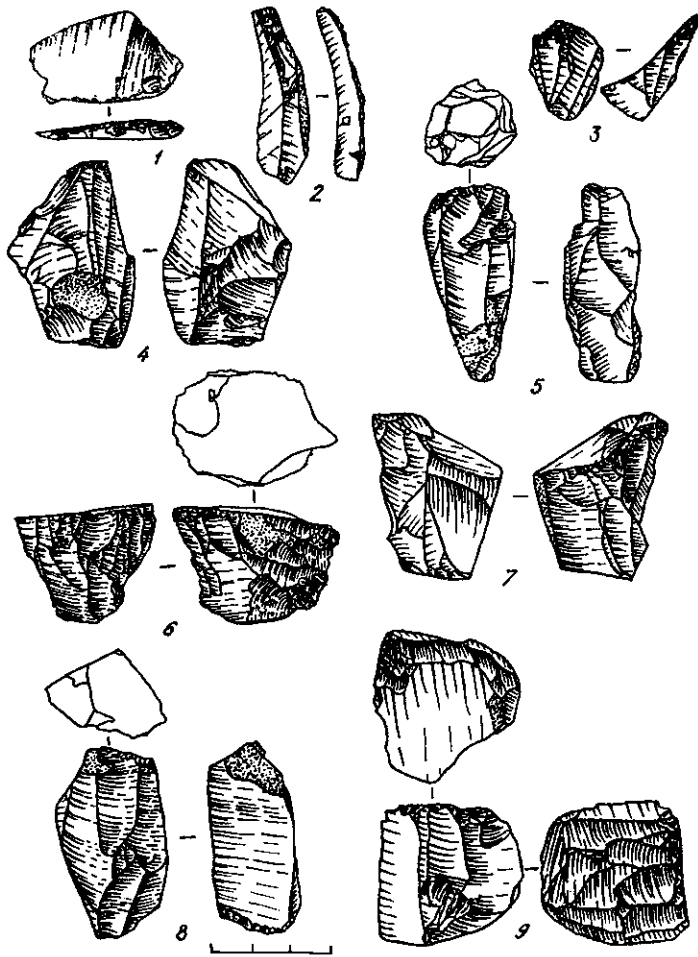

Рис. 5. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю. Нуклеуси та їх фрагменти.

вони олизькі до вістер янісольського типу (асиметрично розташована ретуш). Але якщо у тих вістер ретуш у вентральній частині лише частково «підправляє» обриси пластинки, поступово скошуючи один край, то у цьому випадку вона косо «утинає» пластинку. Чотири вироби віднесли до типу вітсер з двобічно ретушованим кінцем (рис. 8, 12, 13, 17). Можливо, що вони були проколками. Одним екземпляром представлено також вістря з мікрорізцевим сколом (рис. 8, 21).

Значною серією (29 екз.) представлені в колекції мікропластинки з затупленою спинкою (всі у фрагментах). Серед них можна виділити кілька груп: фрагменти мікрівістер (кінцеві частини) з підправкою крутою ретушю однієї (рис. 9, 2, 5, 7, 14, 27) або двох сторін (рис. 9, 3); фрагменти базальних частин мікропластинок з однією притупленою стороною (рис. 9, 28, 30, 32—34), у однієї з них протилежна сторона має підправку загострюючою ретушю з черевця (рис. 9, 28); перетини мікропластинок з затупленим краєм (рис. 9, 6, 8, 9, 12, 15, 16, 18—21, 23—26), одна з них також має підправку протилежної сторони загострюючою ретушю з черевця (рис. 9, 21).

Групу виїмчастих виробів становлять пластинки (рис. 9, 35, 42, 43) і мікропластинки (рис. 9, 17, 29) з ретушованими виїмками. Двома екземплярами представлені пластинки з пряморетушованим кінцем. Одна з них, крім того, має частково підправлені крутою ретушю сторони (рис. 6, 1).

Типологічний список виробів із вторинною обробкою стоянки Янісоль

Тип виробу	Кількість	%
Скребки кінцеві	4	1,9
Різці	26	12
серединні	4	
серединно-кутові	3	
кутові на відщеплах та ребристих сколах	8	
на кути зламаной пластинки	6	
бокові	3	
атипові	2	
Ножі з обухом	4	1,9
Вістря на пластинках і мікропластинках та їх фрагменти	35	16,2
з гостроскошеним кінцем (янісольського типу)	28	
з тупоскошеним	2	
з двобічноретушованим	4	
з мікрорізцевим сколом	1	
Пластинки з ретушованою базою (фрагменти)	25	11,6
Мікропластинки з затупленим краєм та їх фрагменти	29	13,4
Вироби з виїмками	7	3,2
Пластинки ретушовані	59	27,3
Відщепи та уламки ретушовані	27	12,5
Всього	216	100

Решта виробів із вторинною обробкою — це пластини, відщепи та уламки з нерегулярною ретушшю (всього 84 екз.). Серед ретушованих пластин виділяється кілька виробів з крайовою загострюючою ретушшю (рис. 9, 39, 45), з круторетушованими краями (рис. 6, 3). Одна пластинка з круторетушованим кінцем, можливо, виконувала функцію проколки (рис. 8, 22), вона має характерну залощеність на кінці; один фрагмент пластинки має круту ретуш на кінці (фрагмент скребка², рис. 6, 5). Серед ретушованих відщепів є екземпляри з крайовою загострюючою та притуплюючою ретушшю, один з них має протилежну ретуш.

Більшість виробів з нерегулярною ретушшю, очевидно, має ретуш, яка є результатом утилізації (рис. 6, 2, 4, 12, 14). Датувати стоянку, зважаючи на її стратиграфічне положення та мікролітичний характер інвентаря, очевидно, можна пізньоплейстоценовим, тобто фінальнопалеолітичним часом. Інші пізньопалеолітичні місцезнаходження виявлені в районі с. Куйбишеве, сконцентровані навколо стоянки Янісоль (три — на правому березі Кальчика, одне — на лівому).

К у й б и ш е в е — 3 (п а с і к а) розташоване в 800 м на південний захід від стоянки, на правому березі річки, на мису, утвореному двома балками, що, зливаючись, впадають у р. Кальчик. Вироби з кременю зібрали на задернованій поверхні мису та в осипах бортів двох сучасних рівчаків, що перетнули мис. У невеликій зачистці, зробленій у 1977 р. в правому борті одного з рівчаків, виявили лише одну кремневу лусочку на глибині 1 м від поверхні у бурувато-пальовому суглинку (стратиграфія ідентична із стоянкою Янісоль). Всього на місцезнаходженні зібрали 33 кремневих вироби: 16 відщепів, 5 пластинок та їх фрагментів, 1 лусочка та 11 уламків кременю. За сировину правив високоякісний крейдяний кремій темно-сірого кольору, покритий патиною блакитного відтінку.

К у й б и ш е в е — 5 (п т а х о ф е р м а) виявлено на північно-східній околиці села, на лівому березі р. Кальчик на великому рівному мису, справа від місця впадіння в річку безіменної притоки (рис. 1). В осипах порушеного південно-східного краю мису, де брали ґрунт для спорудження містка, трапилось 14 кремневих виробів, покритих блакитною патиною. Серед них п'ять відщепів, одна пластинка, дві мікропластинки, ребристий скол підправки площини нуклеусу, один уламок,

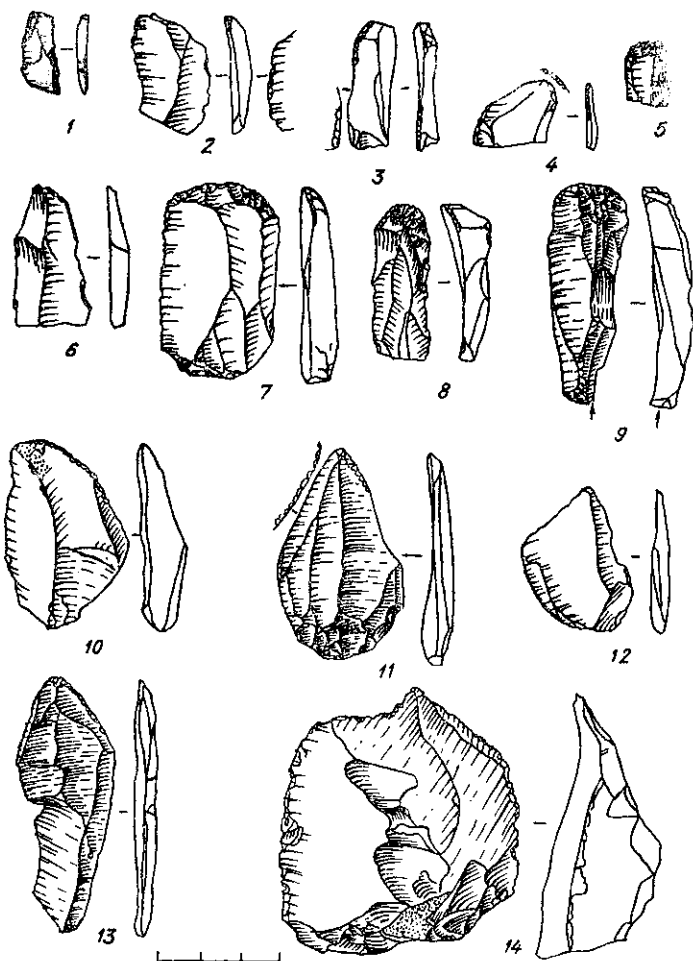

Рис. 6. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю Скребки (7—9), ножі (6, 10, 11, 13, 14), ретушовані пластини та відщепи.

одна лусочка. Три вироби мають вторинну обробку, серед них боковий увігнуторетушний різець, пластина з косоретушованим кінцем (рис. 11, 3, 4) та ретушований відщеп. Зачистка відслонення, зроблена у 1977 р., та дослідження відслонень в 1979 р. знахідок не виявили.

Куйбишеве — 6 виявлено Н. В. Юрковою у 1979 р. Розташоване на правому березі р. Кальчик, в 400 м на південний схід від стоянки Янісоль, пов'язане з неглибокою древньою балкою, в тальвезі якої утворився глибокий сучасний рівчак. На дні його трапилось кілька кремневих виробів, а в стінці — кістка тварини та кремнева пластина. Вище по балці, на задернованих її схилах виявлено ще кілька оброблених кременів. У місці знаходження кістки та кремневої пластини зробили зачистку 1,5×1 м. Стратиграфія:

Сучасний гумус	0—0,3м
Суглинок бурий, грудкуватої структури з білоголазкою в нижній частині. На глибині 0,65 м — кістка та кремень	0,3—0,7
Суглинок бурувато-пальовий, на стику з прошарком 2, тоненький прошарок гранітної щєбінки	0,7—2
Корінна порода (пісчаник)	2

Всього на місцезнаходженні трапилось 11 невеликих за розмірами кремневих виробів, з них сім відщепів, три пластинки, одна мікропластинка. Один відщеп має нерегулярну крайову ретуш із черевця (сліди

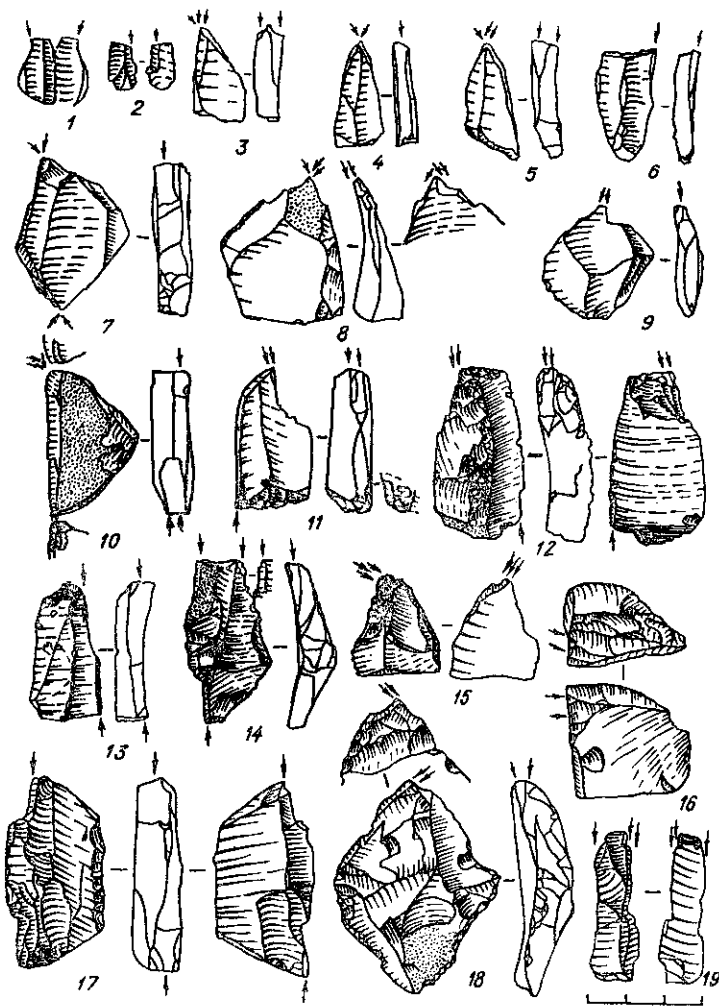

Рис. 7. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю. Різці.

утилізації). Використали крейдяний темно-сірого відтінку кремій. Вироби, зібрані на поверхні, вкриті блакитною та молочно-білою патиною, відщеп, знайдений у рівчаку, та пластина із стінки — без патини, з слідами вапняної кірки.

Куйбишеве — 7 виявлено на правому березі р. Кальчик на правому борту глибокої балки, що відділяє місцезнаходження від стоянки Янісоль (рис. 1). На поверхні трапилось 14 кремневих виробів, з них один ребристий скол підправки площини нуклеусу, п'ять відщепів, два фрагменти пластинок, два фрагменти мікропластинок, три уламки та один виріб із вторинною обробкою. Це мікропластинка, ретушована по всьому периметру, ліва сторона — крутою ретушшю, базальна частина косо зрізана напівкрутою ретушшю, права сторона — дрібною загострюючою ретушшю. Кінець пластинки оформлений двома ретушованими виїмками, що утворюють жало. Пластинка, очевидно, виконувала функцію проколки (рис. 11, 1). На території місцезнаходження заклали два шурфи розмірами $1,5 \times 1$ м, глибиною 1—1,4 м. Стратиграфія їх ідентична стратиграфії стоянки Янісоль. Знахідок не виявили.

Загальний вигляд кремневих виробів, знайдених на всіх куйбишевських місцезнаходженнях, близький до кремневого інвентаря Янісольської стоянки, по якості кременю і характеру патинізації дає можливість датувати їх приблизно тим же часом, що й стоянку — кінцем пізнього палеоліту. Не суперечать цій даті й топографія та стратиграфія

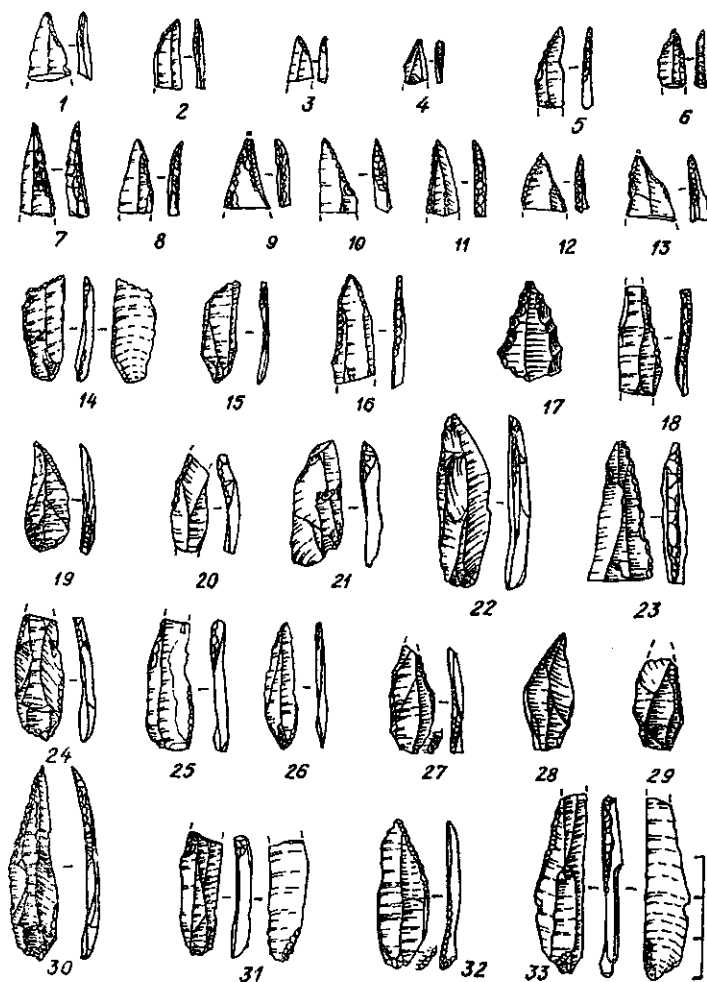

Рис. 8. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю. Вістря та їх фрагменти.

місцезнаходжень. Можливо, вони мають пряме відношення до діяльності мешканців Янісольської стоянки, але все ж той факт, що типи виробів із вторинною обробкою місцезнаходжень Куйбишеве — 5 та 7 не мають аналогій в інвентарі стоянки, не дають можливості стверджувати це категорично.

При визначенні місця нової стоянки Янісоль серед пізньопалеолітичних пам'яток азово-чорноморських степів необхідно звернутися до проблем, пов'язаних з їх інтерпретацією. Ще в кінці 40-х років М. Я. Рудинський відзначав своєрідність пізньопалеолітичних пам'яток Криму та півдня України¹⁷. На початку 50-х років С. М. Замятнін, виділяючи три великі області розвитку пізньопалеолітичної культури, відніс пізній палеоліт Причорномор'я до середземноморсько-африканської області¹⁸. П. П. Єфіменко вважав появу степових стоянок «мисливців на зубрів» (Амвросіївки, Великої Аккаржі) результатом просування на північ мисливських общин з «культурою східносередземноморського складу»¹⁹. С. М. Бібіков висловив припущення про можливість виділення Донецького, або Приазовського, ареалу пізньопалеолітичних пам'яток²⁰. П. Й. Борисковський виділив степову область розвитку пізньопалеолітичної культури, яка займає проміжне становище між північною прильодовиковою і африкансько-середземноморською областями. Відмічаючи ряд ознак, що зближують пам'ятки причорноморських та

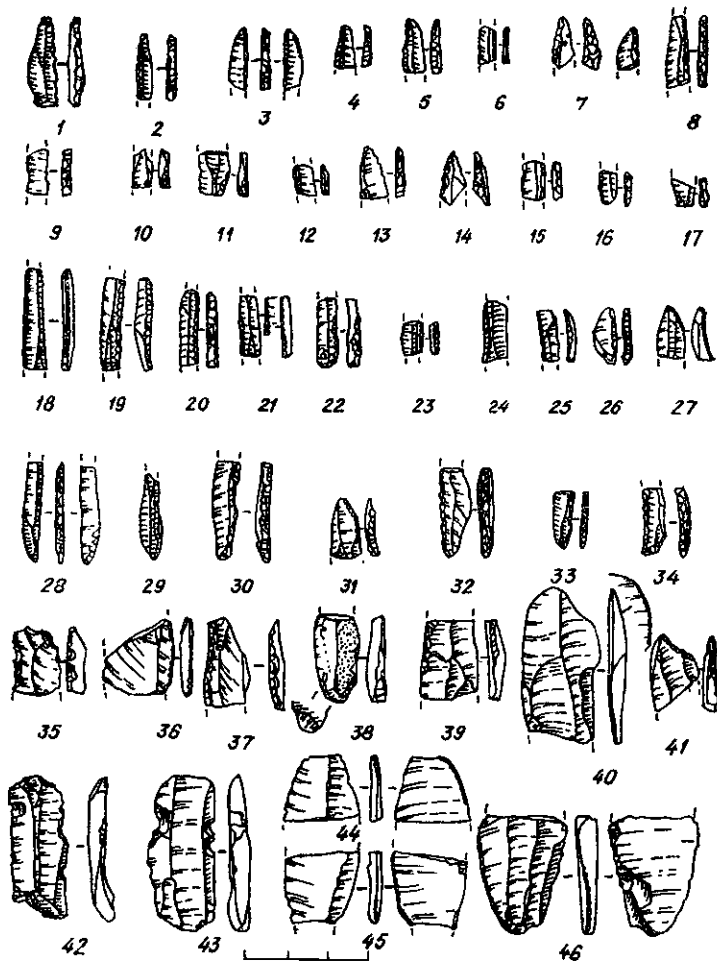

Рис. 9. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю. Фрагменти мікрівістер та мікропластинок із затупленим краєм (1—34), боковий різець (41), пластинки з виїмками (35, 42, 43), ретушовані пластинки (36—40, 44, 45, 46).

приазовських степів (у тому числі і єдність крем'яної індустрії), він наголошував на спільності природного середовища та специфіці мисливського господарства²¹. М. Д. Гвоздовер, базуючись на детальному аналізі кремневого інвентаря степових стоянок, доходить висновку про їх різнокультурність, про неможливість об'єднання їх в одну локальну культуру. Групу стоянок Нижнього Подоння (Кам'яні балки I і II) вона об'єднує в кам'янобалківську локальну культуру, споріднену з пам'ятками Закавказзя²². До точки зору про різнокультурність степових пам'яток приєднується Г. В. Григор'єва²³.

Як справедливо вважає С. В. Смирнов²⁴, у дискусії про специфіку степових пам'яток має місце термінологічна неузгодженість: «зона чи область розвитку культури» П. П. Єфіменко та П. Й. Борисковського розуміється М. Д. Гвоздовер та Г. В. Григор'євою як «локальна культура», з чим не можна погодитись.

М. О. Бадер стверджує, що «верхньопалеолітична культура причорноморських степів не монолітна», але, хоч у деталях степові пам'ятки і відрізняються одне від одного, все ж вони «проявляють загальне тяжіння до культури півдня»²⁵. О. О. Формозов, погоджуючись з М. Д. Гвоздовер і Г. В. Григор'євою про реальність відмін між степовими пам'ятками, все ж вважає, що ці відмінні не дуже важливі, «не більш ніж видові», що можна говорити про «особливий шлях розвитку

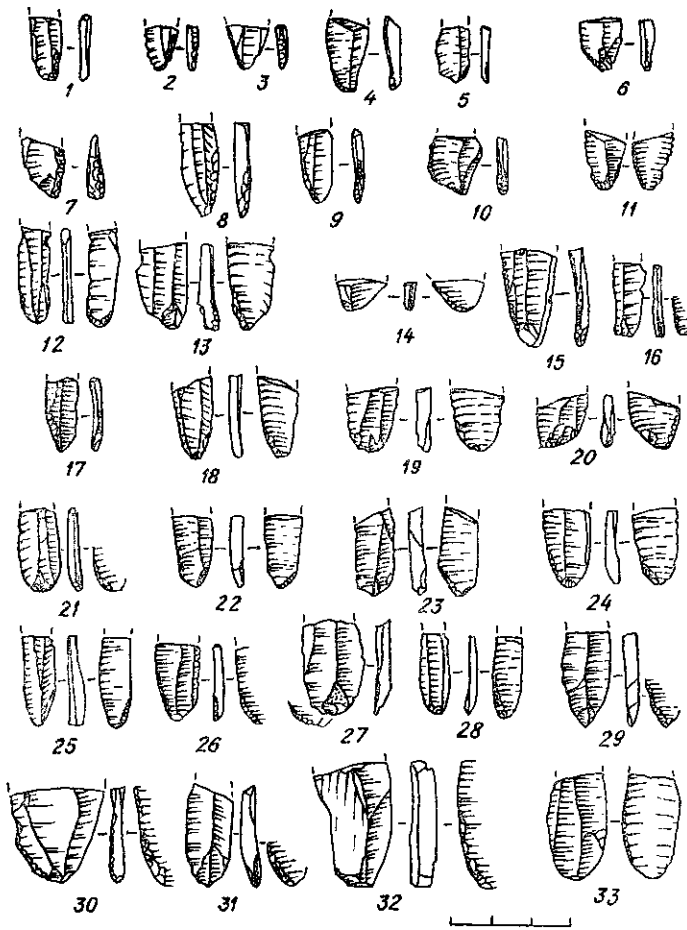

Рис. 10. Стоянка Янісоль. Вироби з кременю. Ретушовані пластинки та мікропластинки.

кременевих знарядь по лінії мікролітизації», аналогічний кавказькому і принципово відмінний від того, яким йшли мешканці Руської рівнини²⁶.

Вважаючи погляди М. О. Бадера та О. О. Формозова найбільш припустимими для вирішення проблем, пов'язаних з інтерпретацією пізньопалеолітичних пам'яток півдня Європейської частини СРСР і не ставлячи ціллію у даній роботі вирішення питання про причини своєрідності степових пам'яток, відзначимо, що можна признати єдність. (у широкому розумінні терміну) стоянки Янісоль з такими пам'ятками, як Амвросіївка, Кам'яні балки, Чулек I, Велика Аккаржа та деякими стоянками з мікролітичним інвентарем Дніпровського Надпоріжжя. Вважаємо можливим віднести їх до середземноморської області розвитку пізньопалеолітичної культури, базуючись на визнанні єдності шляху розвитку кременевої індустрії, що проявляється у таких ознаках, як високий процентний вміст мікровиробів, наявність мікрівістер та мікропластинок із затупленою спинкою.

Порівнюючи Янісольську стоянку з цими пам'ятками більш детально, по формам виробів із вторинною обробкою, і зокрема мікролітів та вістер, що «найбільш повно відображають регіональні етнографічні варіанти культури»²⁷, приходимо до висновку, що з жодною з відомих пам'яток азово-чорноморських степів її не можна об'єднати в одну локальну культуру.

Так, ми не можемо віднести її до кам'янобалківської культури, тому що в Кам'яних балках специфічні вироби — вістря та ретушовані мікропластинки — (представлені вістрями типу гварджилас-кльде, прямокутниками та трикутниками²⁸, у Янісолі — головним чином вістрями янісольського типу. Мікропластинки у комплексі останньої більш мініатюрні, ретушовані більш крутою ретушшю, що частково зрізає край виробу. Відрізняються й типи інших знарядь. Немає тут розширених до леза скребків, досить характерних для Кам'яних балок, інше співвідношення типів різців — у Кам'яних балках переважають специфічні бічні косоретушні різці, у Янісолі — кутові та серединнокутові. Немає тут і знарядь із підтескою кінців. Все ж слід відзначити, що така деталь оформлення вістер та пластинок, як підправка з черевця, трапляються і в Кам'яних балках, і в Янісолі.

Очевидно, не можна говорити й про належність до однієї локальної культури Янісольської стоянки з Амвросіївкою, хоч при порівнянні комплексів цих двох пам'яток і простежується цілий ряд спільних рис: для них характерні кінцеві скребки на пластинах, переважання серединних різців, схожі мікропластинки з притупленим краєм. Можна навіть припустити, що деякі з фрагментів мікровістер у колекції Янісольської стоянки є фрагментами виробів, подібних голчастим вістрям амвросіївського типу. Та слід відзначити, що в Амвросіївці відсутні вістря янісольського типу, не характерна для неї і підправка базальної частини мікровістер з черевця²⁹.

Порівнювати комплекси Янісольської стоянки й Кайстрової балки IV, в особливостях інвентаря якої проявляється певний вплив кам'янобалківської культури, ми не будемо.

Детальне порівняння комплексів Янісолі й Підпоріжного II, де присутні граветоїдні вістря, приводить до висновку про несхожість цих пам'яток. У Підпоріжному вістря являють собою вироби, ступінь ретушованості яких варіює від частково ретушованої однієї сторони до ретуші по всьому периметру, але жодним екземпляром тут не представлені вістря янісольського типу. Крім того, для вістер з Підпоріжного характерна підправка з черевця кінчика виробу, а не бази, як у Янісолі.

Крім деяких спільних рис (наявність мікропластинок з притупленим краєм, пластинок зі скошеним кінцем, мікровістер, схожість основних типів різців), яких достатньо для віднесення Великої Аккаржі та Янісолі до однієї (середземноморської) області розвитку пізньопалеолітичної культури, слід підкреслити і відміни між цими пам'ятками: різні типи вістер, масивність мікропластинок Аккаржі, що не дають можливість об'єднати ці дві пам'ятки в одну локальну культуру.

В даний момент немає підстав говорити про однокультурність Янісольської стоянки з будь-якою з відомих пам'яток азово-чорноморських степів. Очевидно, можна лише констатувати факт появи в степах Північно-Східного Приазов'я нової пам'ятки південного кола пам'яток Східної Європи, що у плані належності до якоїсь локальної культури пізнього палеоліту цієї території стоїть відособлено.

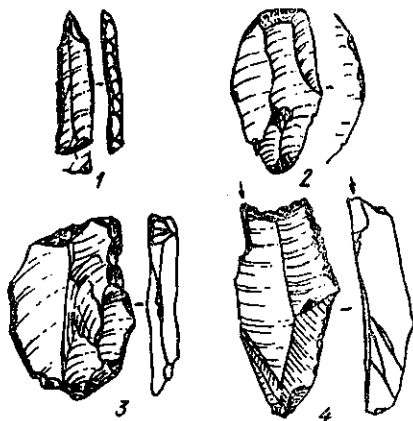

Рис. 11. С. Куйбишеве. Кремневі вироби з місцезнаходжень 5 (3,4), 6 (2) та 7 (1).

¹ Громов В. И. Новые находки палеолита на Азовском побережье. — БКИЧП, 1940, № 6/7, с. 88—89.

² Євсєєв В. М. Палеолітична стоянка Амвросіїка. — В кн.: Палеоліт і неоліт України. К., 1947, т. 1, с. 265—281; Рудинська О. V наукова конференція інституту археології АН УРСР. — Археологія, 1948, т. 2, с. 215—216.

- ³ *Борисковский П. И.* Палеолит Украины. — МИА, 1953, т. 40, с. 328—370; *Лидопличко И. Г.* Амаросиевская стоянка и ее особенности. — КСИА АН УССР, 1953, вып. 2, с. 65—68.
- ⁴ *Борисковский П. И.* Работы Амвросиевского отряда в 1950 г. — КСИИМК, 1952, вып. 48, с. 42—50; *Борисковский П. И.* Исследование памятников каменного века в бассейне р. Миус в 1949 и 1950 гг. — КСИА АН УССР, 1953, вып. 2, с. 63—64.
- ⁵ *Праслов Н. Д.* Ранний палеолит Северо-Восточного Приазовья и Нижнего Дона. — МИА, 1968, вып. 157, с. 3—146.
- ⁶ САИ, 1964, вып. 1/5, с. 5—49.
- ⁷ *Праслов Н. Д., Филиппов А. К.* Первая находка палеолитического искусства в южнорусских степях. — КСИА АН УССР, 1967, вып. 111, с. 24—30; *Праслов Н. Д.* Некоторые специфические формы каменных орудий Мураловской палеолитической стоянки. — КСИА АН АССР, 1972, вып. 131, с. 70—77.
- ⁸ *Праслов Н. Д., Иванова М. А., Малясова Е. С.* Золотовка I — поселение охотников на зубров на Нижнем Дону. — БКИЧП, 1980, № 50, с. 168—175.
- ⁹ *Григорьева Г. В.* Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья: Автор. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1968, с. 10.
- ¹⁰ *Горелик А. Ф., Братченко С. Н., Писларий И. А. и др.* Отчет второй Северо-Донецкой экспедиции об археологических исследованиях в Донецкой и Ворошиловградской обл. в 1976 г. — НА ИА АН УРСР, ф. 9, 1976/106, с. 64—71.
- ^{11—12} *Кротова А. А.* Новые палеолитические местонахождения в Донбассе. — В кн.: Открытия молодых археологов Украины. Киев, 1976, с. 5—6; *Кротова А. А.* Исследование позднего палеолита в Северо-Восточном Приазовье. — АО 1978 г., М., 1979, с. 351; *Кротова А. А.* Новые данные о позднем палеолите Северного Приазовья. — В кн.: Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР. Днепропетровск, 1980, с. 30—31.
- ¹³ *Заморій П. К.* Четвертинні поклади Української РСР. — К., 1961, с. 368—379.
- ¹⁴ *Sonneville-Bordes D., Perrot J.* Lexique typologique du paléolithique supérieur. — Bull. Soc. préhist. Franc. 1956, 53, p. 547—559.
- ¹⁵ *Рудинський М. Я.* Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті. — Археологія, 1947, вип. 1, с. 18.
- ¹⁶ *Замятин С. Н.* О локальных различиях в культуре палеолитического периода. — ТИЭ, 1951, № 1, с. 89—150.
- ¹⁷ *Ефименко П. П.* Переднеазиатские элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья. — СА, 1960, № 4, с. 21—24.
- ¹⁸ *Бибиков С. Н.* Некоторые вопросы заселения Восточной Европы в эпоху палеолита. — СА, 1959, № 4, с. 22—31.
- ¹⁹ *Борисковский П. И.* Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области. — В кн.: VII Междунар. конгр. антропол. и этногр. наук. М., 1964.
- ²⁰ *Гвоздовер М. Д.* Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона. — САИ, М., 1964, вып. 5, с. 41; О культурной принадлежности позднепалеолитических памятников Нижнего Дона. — ВА, 1967, вып. 27, с. 41.
- ²¹ *Григорьева Г. В.* Позднепалеолитические памятники..., с. 16.
- ²² *Смирнов С. В.* Позднепалеолитические памятники Надпорожья и их место среди памятников степной полосы Европейской части СССР. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. Л., 1977, с. 153.
- ²³ *Бадер Н. О.* Историко-культурные области верхнепалеолитического и мезолитического времени в Восточном Средиземноморье: Автореф. дис... канд. ист. наук. — М., 1965, с. 14.
- ²⁴ *Формозов А. А.* Проблемы этнокультурной истории. — М., 1977, с. 57—58.
- ²⁵ *Бадер Н. О.* Варианты культуры Кавказа конца верхнего палеолита и мезолита. — СА, 1965, № 4.
- ²⁶ САИ, 1964, вып. 1/5, табл. XV—XVII; *Гвоздовер М. Д.* О культурной принадлежности..., с. 41.
- ²⁷ САИ, 1964, вып. 1/5, табл. X.
- ²⁸ *Смирнов С. В.* Палеолит Дніпровського Надпоріжжя. — К., 1973, с. 88—111.
- ²⁹ САИ, 1964, вып. 1/5, табл. XVIII—XIX.

Кротова О. Н.

Позднепалеолитическая стоянка вблизи с. Куйбышево в Приазовье

Резюме

В статье публикуются материалы новых позднепалеолитических местонахождений Северо-Восточного Приазовья, открытых и исследованных автором, определяются место наиболее интересной из них стоянки Янисоль среди позднепалеолитических памятников азово-черноморских степей. По таким признакам, как высокое процентное содержание микроизделий, наличие микропластинок с притупленным краем и микроострий в инвентаре стоянки, ее можно отнести к южному кругу памятников Восточной Европы, к средиземноморской области развития позднепалеолитической культуры. Отмечается сходство ее в этом плане с такими степными памятниками, как Амвросиев-

евка. Каменные балки, Чулек I, стоянки с микролитическим инвентарем Днепропольского Надпорожья, Большая Аккаржа. Более детальное сравнение типологического состава инвентаря, и в частности, форм острий и микролитов, а также деталей в их оформлении дает возможность утверждать, что стоянка Янисоль не может составлять одну локальную культуру ни с одним из известных степных памятников и в этом плане стоит обособленно.

Л. Ф. КОНСТАНТИНЕСКУ

Ранньоямні поховання північно-східного Подоння

Відомо, що ранньоямні поховання середнього шару Михайлівки та так званого репінського типу в ареалі ямної культурно-історичної області трапляються рідко. Це пояснюється не лише відсутністю або малою кількістю, а й тим, що в силу ритуальних традицій ямні племена залишали поховання в більшості випадків безінвентарними. В силу тих же традицій на ранньому і пізньому етапах розвитку вони нібито зберігають стійкість у поховальному обряді на всій території розселення (з невеликими відхиленнями в окремих локальних районах). Принципові різниці в поховальному обряді і в конструкції могил не виявлено. Цим і пояснюється складність виділення особливостей ранньоямного обряду. Перед фахівцями постало завдання знайти критерії для виділення поховань раннього етапу, за якими можна було б відрізнити їх від пізніших навіть при відсутності інвентаря. Тому особливо цінними є поховання з керамікою та іншими датуючими речами.

На жаль, невелика кількість таких поховань, відомих на сьогодні, не завжди являє собою повноцінний матеріал і тому не дає повної інформації про пам'ятку. Для одержання повної уяви про ранньоямні поховання мало простежити поховальну споруду у всіх деталях, а слід звертати увагу на топографію поховання в кургані, на конструкцію курганного насипу. Це значною мірою залежить від методики та якості розкопок і вивчення кургану в цілому.

Для виявлення критеріїв ранньоямних поховань особливий інтерес становлять кургани з кількома ямними похованнями, між якими простежуються стратиграфічні співвідношення. Такими є досліджені Донецькою експедицією Інституту археології АН УРСР у 1977 р. кургани № 6 поблизу с. Кременівка та № 1 неподалік с. Волонтьорівка (околиця міста Жданова) Донецької обл. Обидва кургани споруджені в ранньоямний час.

Курган № 6 с. Кременівка Володарського р-ну. Він належав до групи курганів, розташованих на вододілі річок Калки та Кальчика, висотою 1,8 м, діаметром 30 м. В кургані виявлено 11 поховань. Серед них п'ять ямних (№ 4, 6—9). Перший насип споруджено над чотирма основними похованнями (№ 6—9), які були впушені з рівня давнього горизонту. Викиди з них лежали на давній денній поверхні. Насип в розрізі мав форму зрізаного конуса, тобто був з плоскою верхівкою. З його поверхні впушене ямне поховання № 4, над яким споруджена досипка. Всі інші поховання впушені вже в готовий курган (рис. 1).

Поховання 6 — основне, трапилося в центрі кургану на глибині 3,15 м від Р (репера). Викид суглинка лежав на північ від ями. На рівні давнього горизонту пляма мала овальну форму розміром 1,8×1,24 м. На глибині 0,28 м в материкі виявлено уступи завширшки 0,4—0,45 м, в яких збереглися залишки дерев'яного перекриття, що своїми зовнішніми торцями щільно опиралися в стінки. З часом центр закладки завалився, але та частина, що лишилась, зберегла структуру кладки (масивні розміром 0,25—0,3 м в діаметрі колоди укладені вздовж могили). Поховальна яма розміром 1×0,5 м, глибиною 40 м від давнього горизонту (ДГ), неправильної прямокутної форми, орієнтована по лінії захід-захід-південь — схід-схід-північ. Поховання дитяче, на спині, із підібга-